

Б.С. Черкес, Н.Р. Мисак
Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну і основ архітектури

РОЗВИТОК І ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖИТЛОВОГО РАЙОНУ “СИХІВ” У ЛЬВОВІ

© Черкес Б.С., Мисак Н.Р., 2013

Розглянуто етапи формування сучасного Сихівського району: трансформації приміських сіл до 1960-х рр., формування радянського Сихівського промвузла і найбільшого житлового району Львова у 70–80-ті роки ХХ ст. та утвердження району в роки незалежної України. Висвітлено якісні зміни в соціальному, ідеологічному та політичному сприйнятті житлового району.

Ключові слова: робітниче поселення, промвузол, масове будівництво, комплексне проектування, житловий район, мікрорайон, ідентичність.

Stages of the formation of Sykhivs'kyu district were reviewed in the article: transformations of suburban villages before 1960th, creation of the Sykhivs'kyu industrial hub and the largest residential area in the city in 70–80ies of the last century and establishment of the district during the period of independent Ukraine. In this regard, qualitative changes in the social, ideological and political perceptions of district were highlighted.

Key words: workers settlement, industrial hub, mass produced building, integrated design, residential district, neighbourhood, identity.

Постановка проблеми

Сьогодні планувальний район “Сихів” – найбільша панельна забудова Львова, яка перебуває у стані інтенсивного розвитку та трансформації, тут відбувається будівництво нових споруд та якісна зміна інфраструктури, що виділяє Сихів з-посеред подібних соціалістичних житлових районів. Кожний п’ятий львів’янин мешкає в Сихівському районі та ідентифікує себе з цією територією. В цих умовах існує потреба створення сучасної комплексної концепції розвитку містобудівельного утворення з високим рівнем ідентичності і, відповідно, попереднього аналізу формування та трансформації житлового району.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

До цього часу проблема розвитку і трансформації житлового району “Сихів” залишається фактично недослідженою. Лише окремі праці присвячені соціалістичному містобудуванню у Львові (Б. С. Черкес), соціокультурному й антропологічному аспектам Сихова (В. Наумеску), проблемам системи відкритих просторів досліджуваного району (Т.М. Мазур, Е.А. Нестерович). Тематикою соціалістичних районів масової забудови та їх трансформацій в сучасних умовах сьогодні займаються К. Снопек, А. Мартін, Р. Кулхас, Д. Еріксон, М. Шіндхельм, С. Боєрі та ін.

Формулювання мети статті

Дослідити особливості формування радянського “Сихова” та окреслити напрями розвитку та трансформаційні процеси соціалістичного району масової забудови у сучасному Львові.

Виклад основного матеріалу

Значення топоніма “Сихів” трансформувалося від передміського села, перші згадки про яке зафіксовано в 1409 р., до адміністративного району Львова, сформованого у 2001 р. За цей час відбулись не тільки кількісні трансформації чисельності населення та просторової локалізації топоніма, а й суттєві якісні зміни в соціальному, ідеологічному та політичному сприйнятті Сихова. Він став, з одного боку, ніби антиподом історичного Львова, з іншого боку – його продовженням у ХХ ст.

Можна виділити три основних етапи формування сучасного Сихівського району: трансформації приміських сіл до 1960-х рр., формування радянського Сихівського промвузла й найбільшого житлового району Львова у 70-80-ті роки ХХ століття та утвердження району після 1991 р., тобто в роки незалежної України.

Передміське село Сихів, яке, власне, й дало назву символу комуністичного містобудування в Україні, а потім – адміністративному району Львова, було розташоване близько 6,5 км на південь від історичного центра міста. Створенню Сихівського житлового району передують трансформації структури всього міста, що мають давню історію й відображені в низці планувальних документів. Багато з цих планів не були втілені, проте дали поштовх для подальшого розвитку Львова. Істотними важелями у цьому процесі були стрімкі зростання чисельності населення, останнє з яких спричинене швидкою індустріалізацією та припливом робочої сили з околиць Львова, що відобразилося в генплані 1956 р., скоректованому у 1965 р. Цей генплан, власне, і передбачав спорудження Сихова та інших житлових районів [1].

Проте ідеї залучення території колишнього села Сихів висловлювались уже значно раніше, адже основну концепцію розвитку міста шляхом приєднання сусідніх громад міська рада вперше розробила ще в 1901 р., і це питання знову набувало актуальності в 1904, 1908, 1910, 1914 рр. [2]. Однак лише в 1931 р., після тривалих переговорів із владою навколишніх громад, до складу Львова ввійшли приміські території, зокрема і село Козельники, яке нині входить до складу адміністративного Сихівського району [3]. У 1942 р. передміські громади Львова, зокрема Сихівську, приєднала до Львова німецька адміністрація [4]. Після приходу радянської влади Сихів знову став селом Пустомитівського району. Наступного разу його долучили до складу Львова рішенням Львівського облвиконкому від 13 червня 1952 р.

Народження радянського Сихова. Після входження Львова в липні 1944 р. до складу СРСР радянська влада поставила завдання перетворити місто на індустріальний центр, згідно з цим розробили першу повоєнну схему генерального плану міста, завершену в 1949 р. під керівництвом Анатолія Натальченка та Генріха Швецько-Вінецького. Вона абсолютно відповідала сталінським принципам монументального містобудування [5].

Знаковою подією, яка змінила перебіг архітектурного розвитку Радянського Союзу і, відповідно, безпосередньо вплинула на виникнення нових житлових мікрорайонів Львова, була промова Хрущова на Всесоюзній нараді будівельників, що відбулась 7 грудня 1957 р. Він вважав, що розквіт сучасної промисловості має сприяти вирішенню житлової проблеми, щоб кожний радянський громадянин міг отримати достойне житло. Для цього треба розвивати типові будівництво на основі збірних елементів, великих бетонних панелей, а ефективності будівельного комплексу можна досягти лише за допомогою стандартизації та максимального скорочення кількості типів об'єктів для будівництва [6].

Ідеї Хрущова були розвинені під час створення генпланів міст СРСР у 1955–1957 рр., зокрема й першого генерального плану Львова, який розробив інститут “Діпромист” у 1956 р. (автори – Анатолій Барабаш та Іван Персіков). На його основі вперше було виконано проект планування південного району м. Львова площею 192,2 га, де в майбутньому розмістився житловий район Сихів.

Однак через кілька років після затвердження генплан довелося коригувати через неправильний прогноз чисельності населення (розвиток міста перевищив показники, закладені в генплані). Тому в київському інституті “Діпромисто” було створено новий генеральний план на основі пропозицій львівських архітекторів Івана Базарника та Андрія Шуляра, за участі О. Рапопорта, М. Йориша, Є. Куца та Є. Дубинського. Його затвердили в 1966 р. [1]. Цей генплан утверджував розвиток Львова як значного індустріального, а також адміністративного центру України, із

розрахунковою кількістю населення 700 тис. осіб [7]. Щоб удосконалити планувальну структуру, місто розділили на п'ять великих планувальних районів – центральний, північний, південний, східний та західний, а також виділили три великі промислово-складські зони.

Перший проект детального планування, який уточнив намічені генпланом траси майбутніх магістралей, розробили ще в 1965–1966 рр. (архітектори – Ярослав Новаківський, Людмила Каменська, Ольга Кобат, Лариса Скорик). Подальше проектування здійснювали в 70-ті роки: Львівський відділ Промбудпроекту розробив проект Сихівського промвузла, у якому було передбачено будівництво нових і розміщення винесених із житлової забудови промислових підприємств [8].

Містобудівельна політика того часу передбачала комплексну забудову територій. Це означало, що паралельно з розвитком промислових об'єктів мають розвиватись і житлові райони і квартали для працівників відповідних підприємств. Проте промислові зони почали формуватись швидше. Навколо території майбутнього житлового району утворилось промислове кільце, яке і сформувало південний промисловий вузол. Його основою стали завод “Електроприлад”, завод “Іскра”, Ізоляторний завод, ДП “Львівський бронетанковий завод”, Завод комунального транспорту (автобусний) та ДБК-1, створений спеціально для спорудження панельної забудови Сихівського житлового району.

Через швидкі темпи розвитку промисловості в 70-ті роки виникла гостра нестача трудових ресурсів, яка компенсувалася щоденними міграціями працівників із зон впливу міста Львова (радіус 50 км). Налічувалось близько 120 тис. осіб, які щодня приїжджали до Сихівського промислового вузла. З огляду на це, у новому генеральному плані поряд із розвитком промисловості було передбачено і розвиток Сихівського житлового району для розселення працівників нових підприємств [9].

Принципи архітектурно-просторової композиції забудови району площею 390 га, розрахованого на 120 тис. жителів, визначились на стадії проектів детального планування його північної частини – Сихів-1 (1979 р., архітектори – Ярослав Новаківський, Зеновій Підлісний, Алла Петрова, Петро Крупа) і південної частини – Сихів-2 (1986 р., архітектори Віталій Дубина, Алла Петрова, Олександр Мар'єв).

*Рис. 1. Техніко-економічне обґрунтування забудови планувального району “Сихів”.
М-11 – М-23 – мікрорайони планувального житлового району “Сихів” (з архіву Аліни Петрової)*

Планувальними рубежами території житлового району на заході є долина р. Зубри та Сихівський лісопарк. З півночі та сходу вона обмежена залізничною віткою “Львів–Ходорів”. Вул. Криворізька (сьогодні – Проспект Червоної Калини), вул. Хуторівка, та вул. Ворошилова або Ізоляторна (сьогодні – вулиця Сихівська) – основні магістралі, які з'єднують район із центральною частиною міста, південними районами Львова, Сихівським промисловим вузлом та Винниківським лісопарком.

Район розчленовано на три планувальні зони (північно-східну, південно-східну та західну) вулицями Ворошилова та Криворізькою, які утворюють Т-подібну розв'язку в центрі всього містобудівного утворення. Також виділяли південну частину Сихова як четверту майбутню планувальну зону [7]. Ці чотири зони, своєю чергою, поділено на 12 мікрорайонів (М11, М12, М13...М22) (рис. 1), які за тогочасною містобудівельною ідеологією і стали “первинними структурними елементами соціальної та містобудівельної організації житлової території в системі житлового району як комплекс житлових будинків та закладів культурно-побутового обслуговування щоденного використання, зелених насаджень, фізкультурних майданчиків та інших елементів благоустрою” [10].

У структурі мікрорайонів, кожен з яких був розрахований на 7–10 тис. мешканців, були заклади первинного обслуговування, що формували мікрорайонні центри. У кожному мікрорайонному центрі був передбачений дитячий садочок та практично у кожному – школа. У всіх планувальних районах локалізувались районні громадські центри, які передбачали епізодичне та періодичне обслуговування мешканців. Умовно такими можна назвати громадські центри мікрорайонів – М22 (сьогодні – “Санта-Барбара”), М15 (роздрібний базар “Шувар”), М11 (комплекс торгових закладів та споруд заводу “Іскра” [9].

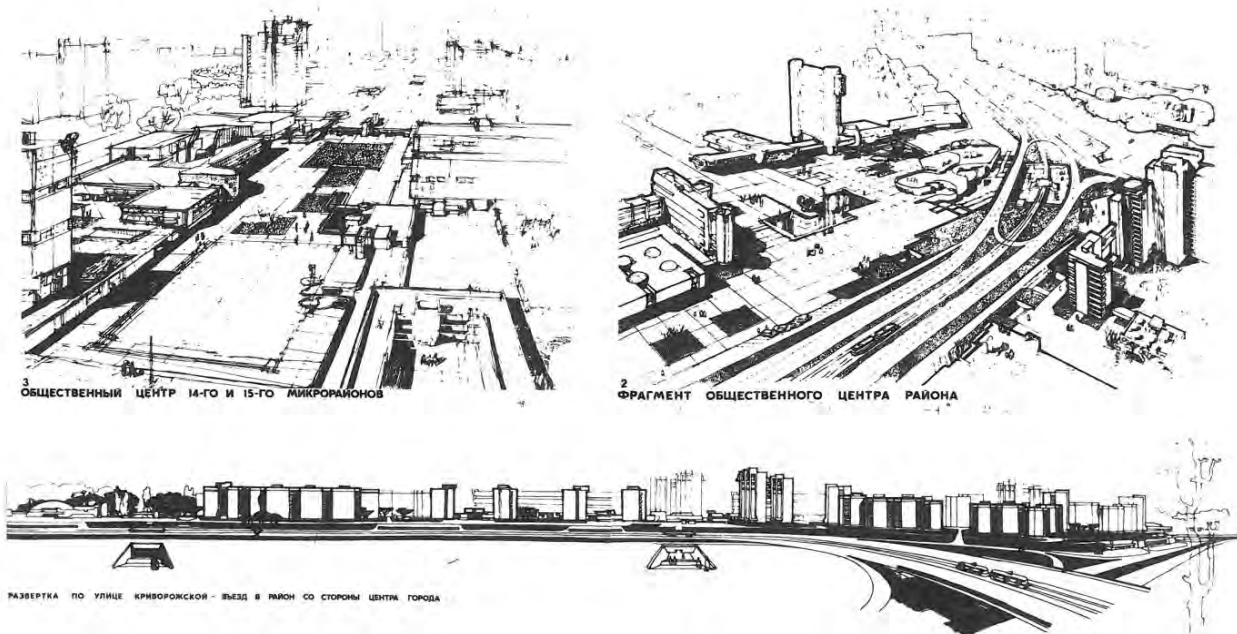

Рис. 2. Графічні перспективи планувального житлового району “Сихів” (автор – Петро Крупа, 1975 р.):
 1 – громадський центр мікрорайонів № 14, 15; 2 – загальний громадський центр району;
 3 – розгортка в’їзду в Сихівський житловий район з боку центра міста
 (з архіву Аліни Петрової)

Вважали, що в умовах формування житлового району найвдалішою є ядрова структура, за якої композиційним ядром слугує зона загального громадського центру житлового району, тому був передбачений загальний центр Сихова на перетині проспекту Червоної Калини та Сихівської вулиці. Відповідно громадський центр тяжіє до міських транспортних шляхів та основних потоків населення. Формально в ньому було виділено шість функціональних зон: торгівлі; охорони здоров’я; обслуговування; адміністративних органів та управління; культури та спорту; готелів [11].

У Сихівському житловому районі було створено просторі озеленені житлові двори як основні місця відпочинку населення, а також розвинуті пішохідні алеї та бульвари, які пов’язують всі елементи забудови та благоустрою мікрорайону.

Основними елементами забудови житлового району Сихів стали групи з видовжених, а також ламаних у плані великопанельних дев’ятиповерхових житлових будинків 84-ї серії, розробленої Центральним науково-дослідним інститутом експериментального проектування житла (м. Москва).

Ця серія, створена для відповідного кліматичного регіону, була найпрогресивнішою на час формування Сихова.

Також варто зазначити, що був розроблений львівський варіант 84-ї типової серії, який передбачав випуск шести типів блок-секцій, що урізноманітнює прийоми компонування будинків. У новому варіанті архітектори місцевого філіалу проектного інституту “Діпромісто” поліпшили пластику фасадів, удосконалили планувальні та конструктивні характеристики, передбачили наскрізні проходи в рівні перших поверхів.

Архітектори намагалися надати району ідентичності та відрізнити його від типової забудови України за допомогою певних композиційних засобів на рівні як об’ємів споруд, так і конкретних деталей фасаду. Як зазначено у звіті “Огляд досягнень архітекторів та будівельників республіки”, головною “деталлю” будинків Сихова є колір. У вирішенні архітектори використовують максимально насичену тональність, що не характерно для типового будівництва того часу, зважаючи на “анонімність” білої керамічної плитки на фасадах житлових будинків України [12].

Вертикальними акцентами забудови є 16-поверхові будинки з білої силікатної цегли, споруджені за індивідуальними проектами, які, поєднуючись з 9-поверховою забудовою, створювали силуетні композиції [9].

Планувальний район “Сихів” за радянською ідеологією містобудівної політики мав стати зразковим радянським поселенням, громадські заклади та частково містобудівельна структура якого мали забезпечити ідеологічне перевиховання соціальних груп у комуністичному дусі [13]. На містобудівельному рівні це проявилось, зокрема, у збільшенні масштабів відкритих громадських архітектурних просторів, що дало б змогу збирати великі політичні мітинги, у формуванні потужного громадського центру, саме розташування якого наголошувало б на його значущості, а також розташування в центрі таких громадських закладів, як споруда адміністративного апарату партії, палац піонерів. Навіть сам гігантизм поселення з його ідеологічним підґрунтям індустріалізації та загальної підпорядкованості робочому класу формував дуже стійкий образ та був своєрідним пам’ятником соціалізму.

У другій половині вісімдесятих років Радянський Союз переживав глибоку економічну та ідеологічну кризу, у зв’язку з чим не було споруджено комплексу загального районного центру. Так, величезна площа в центрі Сихівського району до 1993 р. залишалась незабудованою. Пізніше ця територія таки стала потужним громадським магнітом, але вже зовсім іншого – релігійного характеру.

Трансформації житлового району “Сихів” за незалежної України. Після розпаду Радянського Союзу новий генеральний план Львова був завершений у 1993 р. (автори Зеновій Підлісний, Роман Мих, Віталій Дубина, Олександр Бугаєв). Україна стала у 1991 р. незалежною державою і ступила на шлях відновлення приватної власності. У містобудуванні це означало кардинальні зміни, оскільки держава перестала бути монополієм власником. У 2002 р. було опубліковано нову концепцію розвитку міста Львова (керівники авторського колективу Віталій Дубина і Петро Крупа), розроблену у ДППМ “Містопроект” із досить хаотичною містоутворювальною базою: “промисловість (високотехнологічне виробництво), торгівля, ринкова інфраструктура, туризм, культура, наука, освіта”, тобто не було визначено чітких пріоритетів.

Новим генеральним планом “Львів–2025”, затвердженим у вересні 2010 р., передбачено формування трьох спеціалізованих підцентрів міста. До них входить комерційно-діловий квартал, спортивний підцентр на базі стадіону Євро-2012 та західний підцентр оптово-роздрібною торгівлі. Близькість розташування Сихівського житлового району до головного об’єкта Євро-2012 – стадіону стала одним із каталізаторів розвитку інфраструктури його району.

Кардинально змінилась ситуація у промисловості: якщо за радянських часів великі промислові підприємства були основою соціалістичної планової економіки, а малим державним підприємствам відводилась другорядна роль, то після здобуття Україною незалежності великі промислові підприємства опинились у кризовій ситуації. Натомість почали з’являтися дрібні виробничі підприємства. Так, сьогодні в Сихівському адміністративному районі працює 21 промислове підприємство. За матеріалами пояснювальної записки до Генерального плану міста Львова Інституту “Укрзахідцивільпроект” кількість працівників в усьому промисловому Південного планувального району становила в 1992 р. 47 914 осіб [14].

a

б

*Рис. 3. а – громадський центр мікрорайону М22, народна назва – “Санта-Барбара”;
б – Храм Різдва Пресвятої Богородиці у громадському центрі планувального житлового району “Сихів”*

Крім змін стрижневого елемента радянського Сихівського району – промисловості, загальна структура житлового району за незалежної України змінилась і доповнилась новими функціями.

Коли після атеїстичного періоду релігія вийшла з підпілля та з’явилась можливість відбудови храмів та створення нових релігійних громад, на Сихові починалося дуже активне релігійне життя, яке триває і дотепер. Сьогодні тут існує 16 релігійних закладів, з яких 10 – конфесії Української Греко-Католицької Церкви і по одній – Української Православної Церкви Московського Патріархату, Української Православної Церкви, Української Автокефальної Православної Церкви та інших конфесій.

За кількістю прихожан першість належить храмові Різдва Пресвятої Богородиці (рис. 3.2) – його відвідує 50 тис. мешканців Сихова, тобто практично третина населення району [15]. Саме ця Церква стала символом житлового району та символізувала зміну ідентичності Сихова: від робітничого поселення при великому промисловому вузлі – до активного самодостатнього житлового району, культурного й релігійного центру, що розвивається.

Також суттєво розвинулось громадське обслуговування, ринкова інфраструктура та торгівля. Один із авторів проекту радянського Сихова Петро Крупа зазначає, що на Сихові не спостерігається проблем щодо недостатньої кількості об’єктів обслуговування, оскільки вони розвиваються в ринкових умовах попиту-пропозиції. Екстенсивний розвиток сфери обслуговування можливий через достатню кількість резервних територій [9]. Так, за останні два десятиліття на Сихові з’явилися кілька супермаркетів (“Арсен”, “Сільпо”, “Барвінок”, “ШОК” тощо), ринків роздрібної торгівлі (“Верхній Шувар”, ринок “Народний”, “Іскра” тощо), найбільший гуртовий ринок на Західній Україні – “Нижній Шувар”. Загалом на Сихові розташовано 373 заклади торгівлі, 8 ресторанів та 109 кафе-барів [15].

Крім того, існує стійка тенденція до зміни функції перших поверхів житлових будинків основних вулиць Сихова, передусім на вул. Сихівській, пр. Червоної Калини, вул. Зубрівській, вул. Скрипника, що формує своєрідний міський партер. Варто зауважити, що заміщення житлової функції торгівлею та громадським обслуговуванням підвищує комфортність проживання мешканців.

Житловий фонд Сихова також зазнав у пострадянський період істотних змін. У 90-ті роки змінено нормування щільності забудови, яка в радянських будівельних нормах була значно меншою, ніж у європейських, і яку вдалось підвищити завдяки новим містобудівельним обґрунтуванням. У наявних кварталах збудовано ряд цегляних будинків і молодіжний житловий комплекс. Це пов’язано не тільки з питанням забезпеченості територією, але й зі змінами норм для обслуговування дитячих садочків та шкіл. Коли починалось проектування, то норма передбачала близько 65 місць у дитсадочках на 1000 мешканців, сьогодні вона зменшилась до 30.

Рис. 4. Схема поетапності забудови планувального житлового району "Сихів" у 1979–2012 рр.

Сьогодні на Сихові досить великий попит на житло, останнім часом у Львові спостерігають тенденцію до переселення городян із центру міста в тихіші райони. Центр Львова перестав бути зручним для життя через масові заходи, інтенсивний рух транспорту, проблеми зберігання машин та поганий стан будинків [16].

У зв'язку з інтенсивним розвитком Сихівського району, зведенням нових споруд та швидким формування інфраструктури (рис. 4), що не характерно для інших подібних соціалістичних районів масового проживання, Сихів нині потребує нових планувальних ідей для створення сучасної концепції розвитку, яка б відповідала актуальним потребам мешканців. Найактивнішу забудову вели під час будівельного буму 2000–2008 рр. У громадсько активних зонах почали з'являтися хаотичні дисгармонійні житлові, офісні та торговельні будівлі й споруди. Незважаючи на архітектурний хаос, Сихів ставав все цікавішим для інвесторів, а це потребувало створення нової містобудівної документації [17]. За таких умов у травні 2008 р. було оголошено міжнародний відкритий містобудівний конкурс на розроблення архітектурно-містобудівної концепції громадського центру житлового району Сихів, на якому було представлено дев'ять проектів авторів із різних країн (Україна, Франція, Польща, Швеція, Греція). Усі проекти підкреслювали ідею комплексності, але в сучасній інтерпретації, формуючи самостійне урбаністичне утворення, своєрідний субцентр, використовуючи для цього різні засоби. Усі проекти були спрямовані на ущільнення наявної забудови, додаючи в такий спосіб необхідні функції. Згідно з оцінками журі, у цій містобудівній ситуації найефективнішим став паралельний принцип функціонального зонування, запропонований у проекті архітектурного бюро „Domorinthos” (Греція), яке і стало переможцем конкурсу [18].

Подальшим проектуванням та адаптацією проекту-переможця до українських норм займався департамент планування та архітектури ТЗОВ "Укрконсалтгруп". Він визначив основні компози-

ційні осі громадського центру, функціональне зонування, архітектурні доміанти й акценти, об'ємно-просторове рішення.

Крім того, у стратегії розвитку культури Львова до 2025 р. активно обговорюється роль Сихова як адміністративного району, що найшвидше розвивається. У зв'язку з цим 23 березня 2012 року відбулась зустріч із представниками громади Сихова з метою обговорення культурного розвитку району. Серед головних пропозицій проведеної зустрічі можна виділити пропозицію запровадити проведення різного роду мистецьких фестивалів та виставок (наприклад “Літо на Сихові”); облаштувати активну громадську зону для молоді біля кінотеатру “Кінопалац ім. О. Довженка”, збудувати на території Сихова великий центр для ІТ-компаній, створивши в такий спосіб локалізований ІТ-район Львова [19].

Висновки

Після здобуття Україною незалежності Сихів почав активну боротьбу з клеймом спального району та стійким образом радянського робітничого поселення, змінивши передусім своє ідеологічне підґрунтя та залучивши релігійну компоненту як одну із домінантних. Незважаючи на згадки у статистиках найнеблагополучніших житлових районів в Україні та стереотипне сприйняття типової житлової забудови, Сихів все більше утверджується та ідентифікується як повноцінне утворення. За майже 50 років проектування, будівництва і трансформацій Сихів став одним із інтегральних символів Львова, влився в його структуру і знайшов завдяки активності кількох поколінь мешканців свою ідентичність.

1. Посацький Б.С. *Просторова трансформація загальноміського центру Львова (впродовж XX ст. і на початку XXI ст.)* / Богдан Посацький // *Проблеми розвитку найкрупніших міст України: зб. наук. пр. / Держ. н-во Укр. держ. н.-д. ін-т проектув. міст “Дніпромісто”. – Київ, 2011. – Вип. 20. – С. 156.* 2. Drexler I. *Wielki Lwów / Drexler Ignacy. – S. 62. 45. Drexler Ignacy. Techniczny substrat do konkursu na plan rozszerzenia i regulacji m. Lwowa // С. Т. – 1914. – S. 193* 3. Богданова Ю. “Великий Львів” – фантазія реальності чи здійснена химера? / Ю.Л. Богданова // *Архітектура: [збірник наукових праць] / відп. ред. Б. С. Черкес. – Львів : Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2004. – С. 171.* 4. Степанів О. *Сучасний Львів / Олена Степанів. – Краків-Львів : Українське видавництво, 1943. – С. 48.* 5. *Tscherkes Bohdan Stalinist Visions for the Urban Transformation of Lviv, 1939-1955 / Tscherkes Bohdan // Lviv. A city in the crosscurrents of culture. Harvard Ukrainian Studies. Volume XXIV (Ed. John Czaplicka). – Cambridge, Massachusetts: Ukrainian Reserch Institute Harvard University, 2002. – P.205-222.* 6. Мартин А. *Идея прекрасного будущего / Андрей Мартин // Проект Россия. – 2002. – №3. – Санкт-Петербург: 4 рентгена. – С.7–8.* 7. Трегубова Т. *Львів. Архітектурно-історичний нарис / Т. Трегубова, Р. Мих. – К.: Будівельник, 1989. – С. 210.* 8. Мих Р. *Генеральний план Львова / Р. Мих // Строительство и архитектура. – 1967. – № 9. – С. 9.* 9. *Интерв'ю із одним із авторів проекту забудови Сихова Петром Крупою, березень, 2012 р.* 10. Мезенцев И. В. *Планировочная структура и композиция жилого образования / И.В. Мезенцев // Строительство и архитектура. – 1975. – № 7. – С. 6.* 11. *Схема генплана “Жилые районы “Сихов – I, II, III, IV” в г. Львове”, ГИПРОГРАД, Львовский филиал, КПМ-1.* 12. Килессо С.К. *Смотр достижений архитекторов и строителей республики / С.К. Килессо // Строительство и архитектура – 1984. – № 12. – С. 1.* 13. Черкес Б.С. *Сучасна архітектура Львова між історизмом та реставраціонізмом / Б.С. Черкес // Архітектура:[зб. наук. пр.]/відп. ред. Б. С. Черкес. – Л., 2009. – С.4.* 14. Мазур Т. М. *Промислова функція у просторі великого міста – приклад Львова // Т. М. Мазур, Б. С. Посадський // Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка” “Архітектура”. – 2002. – №439. – С.117.* 15. *Паспорт Сихівського району (2012 р.).* 16. “IVEESTATE” *Агентство комерційної нерухомості у Львові. – Ел. ресурс: <http://www.iver.com.ua/index.php?level_path=0-2-45-291-1813>.* 17. *Пояснювальна записка до проекту детального планування центру Сихова в м. Львові. – Львів, 2008. – С. 10–11.* 18. Шуляр А. *Аналіз проектів, представлених на містобудівельному конкурсі на створення концепції громадського центру району Сихів у м. Львові / Андрій Шуляр // GEODESY, ARCHITECTURE & CONSTRUCTION 2009. – Львів. – 2009. – С. 46.* 19. *Сихову намалювали перспективу культурного розвитку до 2025 року // ЗІК. – 26.03.2012. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://zik.ua/>>.*